

УДК 343.1:343.4(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.61>

ДОКАЗУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

Старенький О.С.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
Національної академії внутрішніх справ*

Старенький О.С. Доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні.

У статті досліджено правові та праксеологічні аспекти доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в українському кримінальному судочинстві. Підкреслено, що ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та ухвалення Закону України № 4012-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» стали системним етапом інтеграції міжнародних стандартів кримінальної юстиції у національне законодавство, що сформувало правове та процесуальне підґрунтя для розслідування найтяжчих міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Обґрунтовано, що закріплення в Кримінальному кодексі України нових норм (статті 31-1, 442-1) та оновлення положень статей 49 і 442 спрямовані на забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини відповідно до принципів Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Встановлено, що змінами до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України підслідність злочинів проти людяності визначено за Службою безпеки України, що забезпечило концентрацію спеціалізованих повноважень і технічних можливостей для ефективного доказування злочинів цієї категорії.

Розкрито правові аспекти отримання доказів під час розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду в умовах збройного конфлікту, включно із застосуванням цифрової криміналістики, OSINT-досліджень, супутникового моніторингу та аналітики великих даних.

Акцентовано на значенні принципу незастосування строків давності до міжнародних злочинів, що гарантує відновлення процесу національних розслідувань після деокупації територій України та забезпечує безперервність кримінального процесуального доказування.

Наголошено на потребі гармонізації національного законодавства зі статтями 8 bis, 17 та 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, визначення кола суб'єктів злочину агресії (стаття 437 Кримінального кодексу України) з урахуванням практики Верховного Суду та реформування статті 438 Кримінального кодексу України шляхом відмови від відсилочної конструкції й системного викладення складів воєнних злочинів у вигляді чіткого каталогу.

Зроблено висновок, що реалізація принципу комплементарності сприяє зміцненню інституційної спроможності національної кримінальної юстиції, утвердженню принципу верховенства права та забезпеченню невідворотності покарання за міжнародні злочини, що становлять загрозу миру, безпеці та існуванню людства.

Ключові слова: Римський статут Міжнародного кримінального суду, кримінальне процесуальне доказування, принцип комплементарності, міжнародні злочини, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності.

Starenkyi O.S. Proving international crimes in the context of implementing the complementarity principle of the Rome Statute of the International Criminal Court in Ukraine.

The article examines the legal and praxeological aspects of proving international crimes in the context of implementing the complementarity principle of the Rome Statute of the International Criminal Court

within the Ukrainian criminal justice system. It is emphasized that the ratification of the Rome Statute and the adoption of the Law of Ukraine No. 4012-IX of 9 October 2024, “On Amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine in Connection with the Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and the Amendments Thereto,” became a systemic step toward integrating international standards of criminal justice into the national legal framework. These changes have formed the legal and procedural foundation for investigating the most serious international crimes – war crimes, crimes against humanity, genocide, and the crime of aggression.

It is substantiated that the introduction of new provisions into the Criminal Code of Ukraine (Articles 31-1, 442-1) and the revision of Articles 49 and 442 are aimed at ensuring the inevitability of punishment for international crimes in accordance with the principles of the Rome Statute. The amendments to Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which assign the investigation of crimes against humanity to the Security Service of Ukraine, have ensured the concentration of specialized powers and technical capacities for effective evidence collection and analysis.

The article reveals the legal aspects of obtaining evidence during the investigation of war crimes, crimes against humanity, and genocide under conditions of armed conflict, including the use of digital forensics, OSINT research, satellite monitoring, and big-data analytics. Special attention is paid to the principle of non-applicability of statutory limitations to international crimes, which guarantees the restoration of investigations after the de-occupation of territories and ensures the continuity of criminal procedural proof.

The author emphasizes the need to harmonize national legislation with Articles 8 bis, 17, and 28 of the Rome Statute, to define the range of perpetrators of the crime of aggression (Article 437 of the Criminal Code of Ukraine) considering the practice of the Supreme Court, and to reform Article 438 of the Criminal Code of Ukraine by abandoning the referential construction and establishing a systematic catalogue of war crimes. It is concluded that the implementation of the complementarity principle strengthens the institutional capacity of national criminal justice, affirms the rule of law, and guarantees the inevitability of punishment for international crimes that threaten peace, security, and the existence of humanity.

Keywords: Rome Statute of the International Criminal Court; criminal procedural proving; complementarity principle; international crimes; war crimes; genocide; crimes against humanity.

Постановка проблеми. Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [1] є фундаментальним міжнародно-правовим актом, який закріплює концептуальні засади індивідуальної кримінальної відповідальності за найтяжчі злочини міжнародного характеру, що становлять загрозу миру, безпеці та існуванню людства. Його ратифікація державами світу, у тому числі Україною [2], стала ключовим етапом у формуванні глобальної системи міжнародного кримінального правосуддя, заснованої на принципах невідворотності покарання, комплементарності та верховенства права.

Для України процес приєднання до Римського статуту МКС [2; 3; 4] має виняткове значення в умовах протидії триваючій збройній агресії Російської Федерації (РФ), що супроводжується системним і цілеспрямованим учиненням на території української держави значної кількості міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочину агресії, геноциду та злочинів проти людяності. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, у період із 24.02.2022 по 14.10.2025 органами правопорядку та прокуратури зареєстровано понад 192 тисячі міжнародних злочинів, пов’язаних зі збройним конфліктом, з яких понад 187 тисяч становлять воєнні злочини, 112 – злочини агресії, 4 – злочини проти людяності [5] тощо. Такий масштаб свідчить не лише про системність злочинної діяльності держави-агресора, але й про нагальну потребу посилення правових механізмів притягнення винних осіб РФ до відповідальності на національному та міжнародному рівнях, здатних забезпечити невідворотність покарання, верховенство права та відновлення справедливості.

Реалізація цього завдання потребує не лише політичної волі та злагодженої й системної роботи органів правопорядку та прокуратури щодо розслідування міжнародних злочинів, а також повної й всебічної інтеграції міжнародних стандартів кримінального судочинства у національну правову систему. Такий підхід сприяє гармонізації законодавства України з положеннями Римського статуту МКС, уніфікації процедур кримінального процесуального доказування відповідно до міжнародних стандартів і формує концептуальне підґрунтя для підвищення дієвості функціонування системи органів кримінальної юстиції, у тому числі щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри до результатів національних розслідувань у

глобальному правовому просторі та забезпечує належні умови для використання їх результатів у міжнародних юрисдикціях.

У цьому контексті особливої уваги набуває питання реалізації Закону України № 4012-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (Закон № 4012-IX) [4], який створив правові та інституційні передумови для імплементації міжнародних стандартів кримінальної юстиції та формування цілісного механізму притягнення до відповідальності РФ за воєнні злочини, злочин агресії, геноцид і злочини проти людяності, вчинені на території України.

Метою дослідження є висвітлення правових і праксеологічних аспектів доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту МКС в Україні з урахуванням змін до Кримінального кодексу України (КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), пов'язаних із прийняттям Закону № 4012-IX.

Стан опрацювання проблематики. Питання імплементації положень Римського статуту МКС та адаптації національного законодавства України до стандартів міжнародного кримінального права перебувають у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розроблення теоретичних засад міжнародної кримінальної відповідальності зробили такі зарубіжні дослідники, як К. Амбос, Л. Бейг, Г. Верле, П. Гаєт, К. Госнел, Ф. Есбергер, А. Кассезе, М. Фан, В. Шабас та інші фахівці [6–10], які у своїх працях розкрили природу та структуру міжнародних злочинів, принципи та гарантії діяльності й функціонування МКС, стандарти здійснення кримінального судочинства у практиці МКС, правові аспекти ратифікації Римського статуту МКС, межі застосування принципу комплементарності між юрисдикцією національних судів і МКС, а також питання індивідуальної та командної відповідальності за міжнародні злочини.

У вітчизняній доктрині питання співвідношення національного кримінального законодавства з нормами міжнародного кримінального права, а також проблемні аспекти ратифікації Римського статуту МКС, визначення його юрисдикції та взаємодії з національними правовими інституціями були предметом дослідження В.С. Березняка, Р.А. Волинця, М.М. Гультай, В.В. Гутника, О.М. Дроздова, О.В. Дроздової, К.П. Задой, О.В. Зуєва, Н.В. Камінської, М.О. Карпенко, С.П. Кучевської, С.Ю. Присяжнюк, М.А. Погорецького, М.І. Смирнова, Е.В. Тітко, Є.В. Щербаня [11–22] та інших фахівців. У працях зазначених авторів акцентовано увагу на необхідності гармонізації кримінального законодавства України зі стандартами міжнародного кримінального права, формуванні належних правових і процесуальних передумов для імплементації положень Римського статуту МКС, а також на оцінці його потенційного впливу на національну систему кримінальної юстиції та забезпечення верховенства права під час розслідування міжнародних злочинів.

Незважаючи на наявність вагомих наукових напрацювань у сфері міжнародного кримінального права та діяльності МКС, правові й праксеологічні аспекти доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту МКС в Україні залишаються недостатньо розробленими. Особливо це стосується питань практичної імплементації положень Римського статуту МКС у національне правове поле та їхнього впливу на функціонування системи кримінальної юстиції в умовах збройної агресії РФ проти України. Прийняття Закону № 4012-IX започаткувало системну трансформацію КК України та КПК України, спрямовану на гармонізацію їхніх положень із нормами міжнародного кримінального права. У цьому контексті постає нагальна потреба наукового осмислення впливу зазначених змін на процес доказування міжнародних злочинів, а також на формування ефективних механізмів реалізації принципу комплементарності, що визначає співвідношення юрисдикцій національних судів і МКС.

Виклад основного матеріалу. Закон № 4012-IX став відправною точкою для подальшого реформування національної системи кримінальної юстиції. Його ухвалення створило нормативно-правову основу для практичної імплементації положень Римського статуту МКС у національне законодавство, зокрема для впровадження принципу комплементарності як одного з ключових елементів функціонування МКС, що визначає взаємозв'язок між юрисдикцією держави та МКС.

Інтеграція норм міжнародного кримінального права у правову систему України є необхідною умовою реалізації принципу комплементарності, відповідно до якого пріоритет у розслідуванні міжнародних злочинів належить національним органам правопорядку. Юрисдикція МКС має допоміжний характер і застосовується лише у випадках, коли держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування (стаття 17 Римського

статуту МКС) [1]. Отже, комплементарність виступає не лише процесуальним принципом, а й інституційною гарантією верховенства національної юстиції, адже саме держава несе первинний обов'язок щодо розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії, отримання доказів їх вчинення й формування достатньої доказової бази для притягнення РФ до відповідальності. У цьому контексті МКС не підмінює внутрішню систему кримінального правосуддя, а доповнює її, втручаючись лише у разі неефективності національного механізму.

Практичне втілення принципу комплементарності в умовах збройної агресії РФ проти України підтверджується активними діями МКС. Так, 17.03.2023 МКС видав ордери на арешт Президента РФ В.В. Путіна та уповноваженої з прав дитини цієї країни М.О. Львової-Белової за воєнні злочини у вигляді незаконної депортації та переміщення українських дітей з окупованих територій України до Російської Федерації, що завдало шкоди українському цивільному населенню [23]. Надалі, 05.03.2024, МКС ухвалив ордери на арешт генерал-лейтенанта С.І. Кобилаша, який у зазначений час був командувачем Дальньої авіації Повітряно-космічних сил Збройних сил РФ, та адмірала В.М. Соколова, який був Командувачем Чорноморського флоту Військово-морського флоту, за вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що виражається у здійсненні нападів на цивільні об'єкти, нанесенні ракетних ударів під їхнім командуванням по українській електричній інфраструктурі у період з 10.10.2022 по 09.03.2023 [24]. Крім того, 24.06.2024 МКС за вчинення аналогічних дій у відповідний період видав ордери на арешт Міністра оборони РФ С.К. Шойгу та начальника Генерального штабу РФ В.В. Герасимова [25]. Ці рішення стали яскравим підтвердженням реалізації юрисдикції МКС щодо злочинів, учинених на території України, та демонструють практичне застосування принципу комплементарності, коли МКС втручається у випадках, коли держава-агресор не спроможна або не бажає проводити ефективне розслідування та притягати винних осіб до відповідальності за міжнародні злочини.

Таким чином, реалізація принципу комплементарності вимагає формування ефективних національних механізмів кримінального переслідування, зокрема системи кримінального процесуального доказування, адже саме належність, допустимість і достовірність отриманих доказів визначають здатність держави забезпечувати виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері розслідування та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Для України це має особливе значення, адже ефективне впровадження зазначеного принципу потребує подальшої гармонізації положень КК України та КПК України з міжнародними стандартами, а також зміцнення інституційної спроможності органів правопорядку і прокуратури. Саме тому Законом № 4012-IX запроваджено низку фундаментальних новел у сфері кримінального судочинства, спрямованих на усунення прогалин та узгодження національного законодавства з положеннями Римського статуту МКС, серед яких варто виокремити:

1. КК України доповнено статтею 442-1 «Злочини проти людяності», яка вперше на національному рівні закріпила кримінальну відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Цим положенням гармонізовано українське кримінальне законодавство з вимогами статті 7 Римського статуту МКС. До кола відповідних діянь законодавець відніс:

переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

згвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

обернення в рабство або торгівлі людьми;

насильницького зникнення;

незаконного позбавлення волі;

катування;

інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Таким чином, у національному праві вперше було відображено міжнародно-правову природу відповідних діянь, що дозволяє кваліфікувати їх не як окремі злочини проти життя та здоров'я особи, волі честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості особи (статті 115, 127, 146, 152 КК України та інші), а як елементи єдиного й цілеспрямованого злочину, який становить частину широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

У цьому контексті доцільно навести практику міжнародних трибуналів щодо злочинів проти людяності. Як зазначено у рішенні Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Душко Тадіча» (Prosecutor v. Duško Tadić, ICTY, Judgment, IT-94-1-T, 7 травня 1997 р., §§ 648, 653-655), злочини проти людяності передбачають вчинення дій у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. «Масштабність» означає кількісний та географічний вимір злочинів – їхню масовість, багатоепізодність і значний вплив на цивільне населення, тоді як «систематичність» відображає організований і спланований характер дій, що здійснюються згідно з певною політикою або планом [26].

Аналогічно, у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, ICTR, Judgment, ICTR-96-4-T, 2 вересня 1998 р., §§ 580-581, 583-584) [27] Міжнародний кримінальний трибунал зазначив, що злочини проти людяності вимагають доведення факту нападу, спрямованого проти цивільного населення, який є широкомасштабним або систематичним, і що окремі діяння особи мають бути пов'язані з таким нападом та вчинені з усвідомленням його контексту.

Отже, запровадження статті 442-1 КК України не лише визначило межі кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, а й створило нормативно-правове підґрунтя для формування предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях. Ця норма стала ключовим елементом імплементації принципу комплементарності, адже забезпечує узгодження національних підходів до кримінального процесуального доказування із міжнародними стандартами МКС та практикою попередніх трибуналів. Положення статті 442-1 КК України виконують подвійну функцію: внутрішньодержавну – створюють процесуальні інструменти для ефективного розслідування і судового розгляду злочинів проти людяності; міжнародно-правову – підтверджують здатність України здійснювати правосуддя на національному рівні відповідно до критеріїв, установлених статтею 17 Римського статуту МКС, тим самим забезпечуючи реалізацію принципу комплементарності.

Практичне значення статті 442-1 КК України полягає у створенні правових механізмів для застосування міжнародних стандартів доказування, що охоплюють як традиційні процесуальні джерела доказів, так і сучасні види цифрових доказів – супутникові знімки, відео- та фотоматеріали, електронну комунікацію, дані з відкритих джерел (OSINT-дослідження), аналітичні звіти та матеріали міжнародних моніторингових місій (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, МКС, незалежних правозахисних організацій). Використання таких джерел дає змогу встановити системний або широкомасштабний характер нападів на цивільне населення, що є обов'язковою складовою предмету доказування злочину проти людяності. У контексті збройної агресії РФ проти України ці положення набувають особливої актуальності. Вони забезпечують правову основу для документування та розслідування масових депортацій, катувань, убивств, сексуального насильства та інших умисних дій, що вчиняються в межах реалізації державної політики, спрямованої проти цивільного населення України.

2. Змінами до частини другої статті 216 КПК України підслідність злочину, передбаченого статтею 442-1 КК України («злочини проти людяності»), віднесено до компетенції Служби безпеки України (СБУ). Таке законодавче рішення забезпечило концентрацію процесуальних повноважень у межах державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який володіє необхідними слідчими, оперативними, аналітичними, технічними та контррозвідувальними ресурсами для ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії.

Інституційна спроможність СБУ полягає у здатності здійснювати комплексне збирання, аналіз і верифікацію великих масивів доказової інформації. До таких джерел належать цифрові, телекомунікаційні, супутникові та кібердані, результати перехоплення комунікацій, OSINT-дослідження, аналітичні звіти, дані геолокаційного моніторингу та технічної розвідки. Застосування зазна-

чених інструментів дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, особами й політичними рішеннями, що має ключове значення для розслідування злочинів проти людяності.

Крім того, СБУ підтримує налагоджену систему міжнародної взаємодії з МКС, Європолем, Євроюстом, Інтерполом, а також з розвідувальними та аналітичними структурами держав-партнерів. Такий рівень міжнародної кооперації забезпечує інтеграцію національних розслідувань у ширшу архітектуру глобальної системи кримінального правосуддя, сприяючи уніфікації методології отримання, фіксації та верифікації доказів.

Варто зазначити, що на сьогодні СБУ є ключовим органом правопорядку, уповноваженим відповідно до статті 216 КПК України на розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що вчиняються РФ на території України. У межах кримінальних проваджень щодо злочинів проти людяності СБУ спільно з органами прокуратури здійснює системне відпрацювання матеріалів за такими напрямками: 1) вбивства та напади на цивільне населення, зокрема із застосуванням FPV-дронів по всій лінії бойового зіткнення; 2) переслідування, депортації та насильницьке переміщення цивільних осіб із тимчасово окупованих територій України, зокрема за релігійними ознаками дискримінації. При цьому СБУ здійснюється комплексний аналіз матеріалів досудового розслідування щодо кількох тисяч воєнних злочинів з метою виявлення ознак злочинів проти людяності, насамперед таких елементів, як широкомасштабність і системність діянь, а також їх спрямованість проти цивільного населення. Необхідність такої переоцінки зумовлена тим, що протягом перших років збройної агресії РФ проти України значна кількість злочинних діянь, які фактично відповідали критеріям злочинів проти людяності, кваліфікувалися виключно як воєнні злочини через відсутність у національному законодавстві окремої криміналізації цього виду злочинів. Йдеться, зокрема, про такі діяння, як:

- систематичні обстріли цивільних об'єктів (житлових кварталів, лікарень, шкіл, місць евакуації) у Бучі, Ірпені, Чернігові, Маріуполі, Харкові та інших містах;
- масові страти цивільного населення (наприклад, публічні розстріли та катування осіб у Київській, Харківській і Херсонській областях);
- насильницьке переміщення та депортація цивільних осіб, у тому числі дітей, з тимчасово окупованих територій до РФ;
- систематичне переслідування релігійних громад, передусім протестантських, греко-католицьких та мусульманських, із заборонаю їх діяльності та примусовим вилученням культових споруд;
- створення умов, несумісних із життям цивільного населення, у зонах тимчасової окупації шляхом блокування гуманітарної допомоги, руйнування інфраструктури, припинення медичного забезпечення та організованого голоду.

Такі діяння відповідають критеріям систематичності та широкомасштабності, оскільки вчинялися не окремими військовослужбовцями, а у межах цілеспрямованої політики держави-агресора, що мала на меті знищення або підкорення цивільного населення України. Саме тому наразі СБУ спільно з органами прокуратури здійснює аналітичну переоцінку наявних матеріалів, спрямовану на розмежування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, формування відповідної доказової бази й підготовку її для використання як у національних, так і в міжнародних інституціях.

Отже, визначення підслідності злочинів проти людяності за СБУ є обґрунтованим як з організаційно-процесуальної, так і з міжнародно-правової точки зору. Такий підхід не лише оптимізує національний механізм кримінального переслідування міжнародних злочинів, але й підвищує доказову спроможність України у межах реалізації принципу комплементарності, підтверджуючи спроможність держави самостійно розслідувати найтяжчі злочини відповідно до вимог міжнародного кримінального правосуддя.

3. Важливою новелою Закону № 4012-IX стало доповнення КК України статтею 31-1, якою запроваджено інститут командної відповідальності як самостійний вид причетності до злочину. Зазначена норма імплементує положення статті 28 Римського статуту МКС, встановлюючи загальне національне правило, що військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437-439, 442 і 442-1 КК України, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий

командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу (частина 1). Начальник, правовий статус якого не визначений частиною першою статті 31-1 КК України, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437-439, 442, 442-1 КК України, якщо такий злочин стосувався діяльності, що підпадала під його фактичну відповідальність і контроль, та був вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення таким начальником належного контролю над такою підлеглою особою, якщо при цьому він знав або повинен був знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив заходів, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу (частина 2). Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у випадках, передбачених частинами першою і другою статті 31-1 КК України, підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою (частина 3) [4].

Закріплення інституту командної відповідальності в національному законодавстві має фундаментальне значення для кримінального процесуального доказування міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії, оскільки встановлює межі предмету доказування у відповідних кримінальних провадженнях, що охоплює не лише дії безпосередніх виконавців, а й поведінку командирів у частині виконання або невиконання обов'язку контролю. З позицій принципу комплементарності, національні органи правопорядку та прокуратури повинні забезпечити реальне й ефективне розслідування міжнародних злочинів, включно з притягненням до відповідальності осіб, які здійснювали командування та контроль.

Відповідно до міжнародних стандартів, вироблених практикою МКС і міжнародних трибуналів, у межах доказування командної відповідальності мають бути встановлені такі елементи:

наявність відносин підлеглості та ефективного контролю. Командна відповідальність можлива лише за умови існування відносин підлеглості між командиром і підлеглими, які вчинили злочини. Така підлеглість може бути юридичною – підтверджена наказами, посадовими інструкціями, штатно-організаційними документами – або фактичною, що встановлюється за допомогою матеріалів контролю, зокрема записів комунікацій, геолокаційних даних, електронного листування, показань свідків і потерпілих. Як підкреслив Міжнародний трибунал для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Сефера Халіловича» (Prosecutor v. Sefer Halilović, Judgment, IT-01-48-T, 16 листопада 2005 р., §§ 59-70) «ефективний контроль» означає реальну матеріальну спроможність командира запобігти або припинити вчинення злочинів чи передати інформацію про них компетентним органам [28]. МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Judgment pursuant to Article 74, Trial Chamber III, ICC-01/05-01/08, 21 березня 2016 р., §§ 184-188) уточнив, що будь-який нижчий рівень контролю, зокрема політичний чи моральний вплив, навіть якщо він є значним, не є достатнім для встановлення командної відповідальності, якщо особа не мала реальної матеріальної спроможності запобігти або припинити злочини підлеглих [29].

усвідомлення або об'єктивна обізнаність командира щодо вчинення чи наміру вчинення підлеглими воєнних чи інших міжнародних злочинів. У статті 28(а) Римського статуту МКС цей елемент визначено через стандарт «мав підстави знати», який покладає на командира не лише обов'язок реагувати на відомі йому факти злочинів, а й обов'язок діяти з належною обачністю – активно відслідковувати діяльність підлеглих, аналізувати сигнали про можливі порушення та перевіряти інформацію, що вказує на ризик учинення злочинів. Такий елемент встановлюється на підставі аналізу службових рапортів, оперативних повідомлень, доповідей, показань свідків, фото- та відеоматеріалів, а також даних про загальну поінформованість командира про ситуацію в зоні відповідальності. МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Judgment № ICC-01/05-01/08, Trial Chamber III, 21 березня 2016 р., §§ 184-191) розтлумачив цей стандарт як такий, що виявляти належну обачність щодо моніторингу дій підлеглих та реагування на інформацію про можливі злочини, а відсутність фактичної

поінформованості не звільняє його від відповідальності, якщо, виходячи з об'єктивних обставин, він мав підстави знати про такі злочини або ризик їх вчинення [29];

бездіяльність командира у вжитті належних і можливих заходів для запобігання, припинення або повідомлення про злочини підлеглих. Йдеться про невиконання обов'язку вжити розумних і можливих заходів для запобігання, припинення або повідомлення про злочини підлеглих, зокрема: ініціювати службове розслідування, відсторонити порушників від виконання завдань, поінформувати компетентні органи чи застосувати дисциплінарні заходи. Як підкреслив Міжнародний трибунал для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Деляліча та інших» (Prosecutor v. Delalić et al., Judgment № IT-96-21-T, 16 листопада 1998 р., §§ 346-400), що командир не може виправдовувати бездіяльність лише браком офіційних донесень, якщо обставини свідчать, що він мав або повинен був мати інформацію про неправомірні дії підлеглих. Саме ігнорування очевидних ознак злочинної поведінки є проявом службової недбалості, яка утворює склад командної відповідальності [30].

причинно-наслідковий зв'язок між бездіяльністю командира та вчиненням або продовженням злочинів підлеглими. Такий зв'язок може виражатися у тому, що неналежне виконання командиром своїх обов'язків з контролю створило або сприяло умовам, за яких злочини не були попереджені, припинені чи розслідувані. Цей підхід також підтверджено МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC, 2016, §§ 733) [29].

У контексті триваючої збройної агресії РФ проти України інститут командної відповідальності набуває не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення для доказування злочинів вищого військово-політичного керівництва держави-агресора. Саме на рівні командирів ухвалюються рішення, які зумовлюють систематичні порушення норм міжнародного кримінального права – обстріли цивільних об'єктів, катування, насильницькі зникнення, депортацію дітей, примусове переміщення населення та інші злочини проти людяності. Ефективне розслідування таких діянь потребує комплексного використання цифрових та аналітичних засобів кримінального процесуального доказування, що дозволяють відтворити ланцюги підлеглості та механізми командування, виявити обсяг контролю і визначити рівень обізнаності керівників про дії підлеглих. Зокрема, супутникові знімки, OSINT-матеріали, записи перехоплених комунікацій, фото- й відеофіксація, дані з відкритих цифрових джерел та інформація з мобільних пристроїв формують важливу частину доказової бази у відповідних кримінальних провадженнях. Використання таких доказів відповідає стандартам доказування, виробленим у практиці МКС, та вимогам Берклійського протоколу Організації Об'єднаних Націй щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел, 2022 р.¹, який визнає цифрові відкриті джерела повноцінними доказами за умови дотримання принципів автентичності, безперервності зберігання і належної верифікації [31].

Таким чином, інститут командної відповідальності виступає не лише кримінально-правовим, а й кримінальним процесуальним інструментом реалізації принципу комплементарності, забезпечуючи узгодженість національного механізму розслідування з міжнародними стандартами доказування та сприяючи зміцненню довіри до національної системи правосуддя у сфері переслідування міжнародних злочинів.

4. Внесено зміни до статті 442 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за геноцид. До ратифікації Римського статуту МКС у вітчизняному законодавстві існували певні відмінності між національним визначенням цього злочину та міжнародними стандартами, закріпленими у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду 1948 року і статті 6 Римського статуту МКС. Зокрема, попередня редакція статті 442 КК України не повною мірою охоплювала перелік діянь, що визнані міжнародним кримінальним правом як форми геноциду, а також

¹ Берклійський протокол Організації Об'єднаних Націй щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел (The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, 2022) – це міжнародний нормативно-методичний документ, який встановлює уніфіковані стандарти збирання, верифікації автентичності, збереження та представлення цифрових доказів, отриманих із відкритих джерел (OSINT), у кримінальних провадженнях. Його положення спрямовані на забезпечення належності, допустимості та достовірності таких доказів для їх використання у міжнародних і національних розслідуваннях – зокрема, у діяльності МКС, органів системи ООН, ОБСЄ та національних юрисдикціях (включно з Україною). Протокол визначає етичні, процесуальні та технічні стандарти роботи з цифровими матеріалами, включно із забезпеченням ланцюга збереження доказів, перевіркою метаданих, геолокаційною ідентифікацією подій та іншими аспектами, що мають вирішальне значення для належного доказування міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

містила відмінності у розумінні спеціального наміру, необхідного для кваліфікації діяння як геноцид. Це негативно позначалося на ефективності доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії, оскільки ускладнювало встановлення ключових елементів предмету доказування геноциду – усвідомленого наміру знищити певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу.

У національній правозастосовній практиці це призводило до ситуацій, коли навіть за наявності доказів масових убивств, депортацій, катувань чи насильницького переміщення населення, вчинюваних РФ на території України, органи правопорядку та прокуратури не могли довести саме цільовий характер діянь, який відмежовує геноцид від воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Як наслідок, розслідування таких злочинів мали фрагментарний характер, а отримані докази не дозволяли сформувати цілісний контекст державної політики, спрямованої на знищення певної групи населення, що суперечило міжнародним стандартам доказування, виробленим у практиці міжнародних судових інституцій.

Оновлена редакція статті 442 КК України усунула зазначені розбіжності та уніфікувала відповідні підходи, узгодивши їх з відповідними міжнародними стандартами. Відтепер кримінальними караними є всі діяння, що кваліфікуються як геноцид відповідно до статті 6 Римського статуту МКС, зокрема: умисне вбивство представників національної чи етнічної групи; створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення повністю або частково; насильницьке переміщення чи депортація дітей до іншої групи; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічних страждань представникам групи. Таке законодавче узгодження сприяє посиленню доказової спроможності національних органів правопорядку та прокуратури, забезпечує відповідність предмета доказування міжнародним критеріям, а також підтверджує здатність України самостійно здійснювати кримінальне переслідування за злочини геноциду, що є ключовим елементом реалізації принципу комплементарності у відносинах із МКС.

Таким чином, уніфікація статті 442 КК України не лише розширила обсяг протиправних діянь, а й створила належне процесуальне підґрунтя для застосування міжнародних стандартів доказування у кримінальних провадженнях щодо геноциду, що передбачають встановлення:

1) **спеціального наміру (*dolus specialis*)**, тобто усвідомлену мету повного або часткового знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Цей елемент може бути доведений шляхом аналізу офіційних наказів, публічних заяв, риторики вищого політичного чи військового керівництва, а також системності вчинюваних дій проти конкретної групи населення. Як зазначив Міжнародний трибунал для Руанди у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (*Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR, Judgment, ICTR-96-4-T, 2 вересня 1998 р., §§ 523-524, 580-581), спеціальний намір може бути встановлений не лише на підставі прямих доказів (наказів, планів, директив), але й через сукупність непрямих обставин – характер атак, масштаб насильства, вибірковість жертв, мову ворожнечі, публічні висловлювання політичних лідерів, знищення культурних чи релігійних символів і загальний контекст конфлікту [27];

2) **системного і координованого характеру дій**, що підтверджує існування узгодженої політики. У сучасних умовах це потребує активного використання цифрових технологій та OSINT-дослідження, які забезпечують фіксацію злочинних дій у режимі реального часу. Супутникові знімки, дані з камер спостереження, геолокаційна аналітика, комунікаційні перехоплення, фото- та відеоматеріали стають ключовими доказами повторюваності, масштабності й узгодженості таких дій. У справі «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада Аль Башира» (*Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, ICC-02/05-01/09 OA2, 6 травня 2019 р., §§ 7–12) МКС, аналізуючи підстави для арешту та переслідування глави держави за злочини, зокрема геноцид у Дарфурі, підтвердив, що видані ордери на арешт Аль-Башира (від 4 березня 2009 р. і 12 липня 2010 р.) включали обґрунтовану підозру у вчиненні злочину геноциду і базувалися, зокрема, на документальних, супутникових та інших матеріалах, поданих прокуратурою. МКС визнав такі матеріали релевантними для встановлення системного характеру злочинів і підтвердження державної політики їх вчинення [32]. Аналогічно, у справі «Ситуація в Народній Республіці Бангладеш/Республіці Союзу М'янми» (*Decision on the Prosecutor's Request for Authorisation of an Investigation*, ICC-01/19-27, 14 листопада 2019 р., §§ 17, 19, 33-41, 52-54) МКС зазначив, що матеріали з відкритих джерел (зокрема супутникові знімки, відео- та фото- докази, звіти правозахисних організацій) можуть мати доказове значення за умови перевірки їх походження, автентичності та цілісності зберігання [33].

Використання наведених міжнародних стандартів має важливе значення для діяльності вітчизняних органів правопорядку та прокуратури, які здійснюють розслідування й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні за фактом вчинення вищим військово-політичним керівництвом РФ геноциду українського народу. У межах цього провадження досліджуються обставини вчинення геноциду, здійснюється встановлення наявності елементів предмету доказування, зокрема: існування захищеної національної групи, спеціального наміру на її повне або часткове знищення, а також проводиться аналітична обробка усіх фактів протиправних діянь, що можуть підпадати під базові діяння геноциду. Аналітична робота у цьому напрямі відзначається виключною складністю, що обумовлена масштабом російської збройної агресії та колосальним обсягом доказового матеріалу. Як вже нами було зазначено вище, в Україні вчинено понад 187 тисяч воєнних злочинів, кожен із яких потенційно може містити докази, релевантні для встановлення елементів складу злочину геноциду. Це зумовлює необхідність проведення детального аналізу кожного епізоду для визначення наявності або відсутності ознак спеціального наміру знищення частини української національної групи як такої. Наразі діяльність прокурорів та слідчих зосереджена передусім на пріоритезації напрямків доказування, спрямованих на встановлення суб'єктивної сторони злочину, тобто отримання доказів, які підтверджують існування спеціального наміру на часткове знищення українців як національної групи. До таких доказів належать, зокрема, публічні висловлювання представників військово-політичного керівництва РФ, що мають ознаки мови ненависті, дегуманізації українців, заперечення права українського народу на існування, а також систематичний характер насильницьких дій, які демонструють реалізацію цієї політики на практиці.

5. Змінами до статті 49 КК України уточнено положення щодо незастосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Зокрема, розширено перелік кримінальних правопорушень, до яких не застосовується інститут давності, шляхом включення злочину проти людяності (стаття 442-1 КК України) та поширення дії цього положення на всі форми геноциду (стаття 442 КК України). Такі зміни узгоджуються з положеннями Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 року [34] та статтею 29 Римського статуту МКС [1], відповідно до яких злочини геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності не підлягають обмеженню строками давності.

Ці зміни мають подвійний – правовий і праксеологічний – характер, оскільки не лише усувають прогалини у нормативному регулюванні, а й посилюють спроможність України реалізовувати принцип комплементарності. Відсутність строків давності гарантує державі можливість самостійно розслідувати міжнародні злочини, забезпечуючи безперервність кримінального судочинства незалежно від часу, що минув із моменту їх учинення. Це набуває особливого значення в умовах триваючої збройної агресії РФ, тимчасової окупації частини територій України та масштабного переміщення цивільного населення, коли повноцінне фіксування обставин злочину часто є неможливим у момент його вчинення.

Розширення меж застосування статті 49 КК України на всі види міжнародних злочинів створює необхідне процесуальне підґрунтя для отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів протягом тривалого часу, що має ключове значення для забезпечення ефективного доказування злочинів геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Відсутність часових обмежень дозволяє органам досудового розслідування поступово відновлювати знищені або втрачені речі та документи, що мають значення для цих кримінальних проваджень, повторно допитувати свідків, потерпілих після їх евакуації чи реабілітації, а також перевіряти достовірність уже зібраних матеріалів у процесі міжнародної співпраці.

На практиці це особливо наразі проявляють під час розслідування воєнних злочинів, учинених збройними силами РФ на територіях України. Такі розслідування здійснюються у винятково складних умовах активного збройного конфлікту. Відсутність ефективного контролю з боку України над окремими її територіями унеможливорює оперативне документування місця події, фіксацію матеріальних слідів, вилучення відповідних речей чи документів, проведення допиту потерпілих і свідків. Значні труднощі виникають під час встановлення умислу, що потребує глибокого аналізу мотивів, цілей, порядку віддання наказів і характеру рішень військового командування РФ. Не менш проблемним є встановлення осіб, відповідальних за віддання наказів, через ієрархічну структуру військового управління РФ, обмежений доступ до службової документації та системне

знищення доказів підлеглості. До цього додаються ризики для життя й здоров'я учасників кримінального провадження, пов'язані з постійними обстрілами, замінуванням територій України і необхідністю роботи в районах активних бойових дій, а також емоційний стан потерпілих і свідків, які пережили катування, сексуальне насильство чи втрату близьких, що нерідко не дозволяє одразу отримати належні та достовірні показання, що зумовлює потребу у тривалій психологічній підтримці й реабілітації відповідних осіб та необхідності проведення повторних допитів.

Саме в цьому контексті незастосування строків давності до міжнародних злочинів набуває особливого значення. Його реалізація забезпечує не лише притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду, але й створює правові передумови для повернення до їх розслідування після деокупації тимчасово окупованих територій України. Це відкриває можливість повторної оцінки вже отриманих доказів, відновлення втрачених матеріалів досудового розслідування, а також встановлення нових обставин на основі сучасних технологічних засобів збору й аналізу доказової інформації.

Застосування цього інституту має практичне значення, зокрема, в ході аналітичної переоцінки матеріалів досудових розслідувань воєнних злочинів з метою ідентифікації у них ознак злочинів проти людяності чи геноциду. Використання інструментів цифрової криміналістики (аналіз метаданих фото-, відео- та аудіофайлів, GPS-координат, даних із безпілотних систем і мобільних пристроїв), OSINT-досліджень, супутникового моніторингу та аналітики великих даних (Big Data analytics) дозволяє відтворювати події минулих років навіть за відсутності первинних носіїв доказової інформації. Завдяки цим інструментам органи правопорядку та прокуратури отримують можливість відновлювати хронологію злочинних дій, встановлювати місце, час, спосіб їх учинення, а також коло причетних осіб із високим ступенем точності. Це особливо важливо для розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях України, де отримання доказів у реальному часі було об'єктивно унеможливлене.

Таким чином, незастосування строків давності не лише гарантує невідворотність покарання за найтяжчі міжнародні злочини, але й створює необхідні умови для цифрової реконструкції історичних подій, що зміцнює доказову спроможність України в контексті майбутніх національних і міжнародних процесів правосуддя.

У поєднанні з механізмами міжнародної правової допомоги та взаємодії з МКС це створює цілісну модель реалізації принципу комплементарності, у межах якої Україна зберігає первинну юрисдикцію щодо розслідування міжнародних злочинів, демонструючи спроможність самостійно здійснювати розслідування на рівні, що відповідає міжнародним стандартам кримінального судочинства. Таким чином, розширення меж статті 49 КК України є не лише кроком у напрямі імплементації міжнародно-правових норм, а й інституційним інструментом підвищення ефективності кримінального процесуального доказування, що зміцнює позиції України як держави, здатної реалізовувати принцип невідворотності покарання за міжнародні злочини без часових обмежень.

Незважаючи на вказані законодавчі нововведення, низка ключових проблем, пов'язаних із імплементацією норм міжнародного кримінального права у національну правову систему, залишаються невирішеними. Це суттєво ускладнює формування цілісного та ефективного механізму притягнення РФ до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені на території України, та негативно позначається на процесі доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії. З позиції принципу комплементарності, такі прогалини у правовому регулюванні знижують здатність держави забезпечити ефективне й самостійне переслідування міжнародних злочинів, що є ключовим критерієм допустимості справ у юрисдикції МКС.

1. Дискусійним залишається зміст статті 437 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. У чинній редакції зазначена норма не повною мірою узгоджується з міжнародно-правовим визначенням злочину агресії, сформульованим у статті 8 bis Римського статуту МКС [1]. Основні розбіжності проявляються як у матеріально-правовому аспекті – у частині визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, – так і у формально-правовому аспекті, зокрема щодо кола суб'єктів злочину, форм його вчинення та способів причетності.

Відсутність повної уніфікації із міжнародними стандартами створює ризики неоднозначного тлумачення правових норм, ускладнює кваліфікацію діянь, знижує ефективність кримінального переслідування і перешкоджає взаємному визнанню судових рішень на національному та міжна-

родному рівнях. Така колізія особливо актуалізується в умовах збройної агресії РФ, коли правопорушення охоплюють як збройні, так і кібернетичні, інформаційні, економічні та пропагандистські форми впливу, що потребують оновленої правової кваліфікації.

З огляду на зазначене, доцільним є удосконалення редакції статті 437 КК України шляхом її гармонізації з міжнародними стандартами, передусім положеннями статті 8 bis Римського статуту МКС [1]. Водночас, оновлення національної норми має враховувати особливості вітчизняної правової системи, яка криміналізує не лише класичні форми агресії, але й участь у змові, фінансуванні, інформаційному забезпеченні та веденні агресивних бойових дій, що дозволить створити збалансований підхід до притягнення до відповідальності як організаторів, так і співучасників агресивної політики держави-агресора.

2. Не менш важливим аспектом удосконалення статті 437 КК України є чітке визначення кола суб'єктів злочину агресії, що становить невід'ємний елемент предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Відсутність у чинному законодавстві України вичерпного кола суб'єктів злочину агресії створює ризики неоднозначного тлумачення, ускладнює практику правозастосування та призводить до істотних труднощів у доказуванні індивідуальної відповідальності осіб, причетних до планування, ініціювання або ведення агресивної війни.

У цьому контексті доцільним є нормативне закріплення у примітці до статті 437 КК України положення, яке б конкретизувало ознаки суб'єкта злочину агресії з урахуванням міжнародних стандартів та національної судової практики. З цього приводу доцільно звернути увагу на правову позицію Великої Палати Верховного Суду, викладену в постанові від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 [35], де наголошено, що суб'єктом злочину агресії є особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій. Планування, підготовка, розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, та ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій вимагає наявності у суб'єктів або відповідних повноважень, ресурсів у сферах міжнародних відносин, внутрішньої політики, оборони, промисловості, економіки, фінансів, або такого суспільного становища, яке дозволяє їм впливати на прийняття відповідних рішень уповноваженими особами. Вони можуть, зокрема, але не виключно: окреслювати загальний курс розвитку держави, реалізовувати його; представляти державу в міжнародних відносинах; впливати на її нормотворчу діяльність; формувати державну політику; формувати національну ідеологію та забезпечувати її впровадження у життя через масовий вплив на суспільну думку; затверджувати склад і керувати збройними силами, підпорядкованими державі, а також незаконними воєнізованими чи збройними формуваннями; визначати стратегічні завдання для економіки та промисловості (у тому числі спрямовані на обслуговування ними військових цілей); забезпечувати фінансування воєнних заходів; керувати матеріально-технічним забезпеченням впровадження цих заходів. До осіб з відповідними можливостями можуть належати, наприклад: глави держав та урядів; члени парламенту; лідери політичних партій; дипломати; керівники спецслужб; командири збройних сил, підпорядкованих державі, а також незаконних воєнізованих чи збройних формувань; інші особи, які фактично діють як військові командири; керівники органів виконавчої влади, які здійснюють функції з вироблення та реалізації державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері діяльності збройних формувань і обігу зброї; керівники, правовий статус яких не охоплюється поняттям військового командира і які здійснюють владу або контроль щодо осіб, які беруть участь в агресивній війні чи агресивних воєнних діях; інші особи, які хоча й не займають формальних посад, проте здатні реально впливати на військово-політичні процеси, пов'язані з плануванням, підготовкою, розв'язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту та веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій [35].

Такий підхід узгоджується з практикою МКС та Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, які визначали коло відповідальних осіб за злочин агресії не лише за формальними посадовими критеріями, а й за фактичним рівнем контролю та впливу (principle of effective control). Як підкреслив Нюрнберзький трибунал у своєму рішенні від 01.10.1946, «лідери, організатори, підбурювачі та співучасники, які брали участь у плануванні або здійсненні спільного плану чи змови для вчинення злочинів проти миру, несуть відповідальність за всі дії, вчинені будь-якими

особами при виконанні такого плану» (Judgment of the International Military Tribunal for Germany, 1946, §§ 223-224) [36]. Ця позиція заклала основу сучасного розуміння злочину агресії як злочину «керівництва» (leadership crime), що охоплює осіб, які фактично здійснюють політичний, військовий чи інший контроль над діями держави. Відтак, до потенційних суб'єктів можуть бути віднесені не лише вищі посадові особи держави, але й керівники політичних, економічних або інформаційних структур, які координують чи забезпечують реалізацію агресивної політики, навіть за відсутності формального статусу представників влади.

Таким чином, розширення та конкретизація суб'єктів злочину агресії сприятиме підвищенню ефективності кримінального переслідування осіб, відповідальних за агресію проти України, забезпечить узгодженість національного законодавства з положеннями статті 8 bis Римського статуту МКС і створить передумови для інтеграції української практики у систему міжнародного кримінального правосуддя.

3. Чинна редакція статті 438 КК України має відсилочний і частково змішаний характер, що істотно впливає на ефективність її правозастосування. Диспозиція частини першої статті 438 КК України поєднує ознаки описової, описово-бланкетної та бланкетної норм. Так, у ній безпосередньо названо низку діянь (зокрема, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, віддання наказу про вчинення таких дій), що надає їй описового характеру. Водночас елементи норми, пов'язані із застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, мають описово-бланкетний характер, тоді як положення щодо «інших порушень законів та звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», є бланкетними за своєю природою, оскільки відсилають до невизначеного кола міжнародно-правових актів.

Подібна структура норми, яка поєднує різні техніко-юридичні підходи, створює значні труднощі для кваліфікації діянь і здійснення доказування у відповідних кримінальних провадженнях, оскільки потребує звернення до численних міжнародних документів – Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них, Гаазьких конвенцій, звичаєвих норм міжнародного кримінального права тощо. Такий підхід не лише ускладнює практику кримінального процесуального доказування і знижує рівень правової визначеності, але й потенційно суперечить базовому принципу кримінального права – *nullum crimen sine lege* («немає злочину без закону»), залишаючи надто широкий простір для тлумачення норм слідчими, прокурорами та суддями. Це, у свою чергу, породжує ризики неоднакової правової кваліфікації подібних діянь та підриває стабільність правозастосовної практики щодо розслідування воєнних злочинів.

Крім того, чинна конструкція не узгоджується із сучасними тенденціями міжнародного кримінального права, зокрема з положеннями статті 8 Римського статуту МКС, де воєнні злочини викладені у формі вичерпного та деталізованого переліку. Аналогічний підхід було реалізовано у статутах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії [37] та Міжнародного трибуналу для Руанди [38], що забезпечило чіткість кваліфікації та ефективність розслідування й доказування воєнних злочинів у міжнародній практиці. З метою усунення цих недоліків необхідною є оптимізація статті 438 КК України шляхом відмови від відсилочної моделі та переходу до системного викладення воєнних злочинів у вигляді їх чіткого й вичерпного каталогу. Логічним видається проведення структуризації такої норми за об'єктом кримінально-правової охорони із поділом її на п'ять окремих статей: воєнні злочини проти особи; воєнні злочини проти власності; застосування заборонених методів ведення війни; використання заборонених засобів ведення війни; посягання на культурні цінності. Така деталізація не лише усуває правову невизначеність і відповідає вимогам принципу *nullum crimen sine lege*, а й формує єдині стандарти для доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії, що має ключове значення для забезпечення належної реалізації принципу комплементарності між національною юстицією та МКС.

Висновки. Ратифікація Римського статуту МКС та ухвалення Закону України № 4012-IX стали системним і концептуальним кроком у напрямі інтеграції міжнародних стандартів кримінальної юстиції до національної правової системи. Ці зміни не лише формально розширили коло злочинів міжнародного характеру, підслідних національним органам правопорядку, а й створили належні матеріально-правові та процесуальні передумови реалізації принципу комплементарності, який передбачає пріоритетність юрисдикції України у розслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Завдяки доповненню КК України новими положеннями – статтею 442-1 «Злочини проти людяності», статтею 31-1 «Командна відповідальність», а також оновленням положень статей 442 «Геноцид» і 49 «Строки давності» – національна система кримінального правосуддя отримала можливість ефективно реалізовувати свої міжнародно-правові зобов'язання у сфері переслідування міжнародних злочинів, ґрунтуючись на принципах невідворотності покарання, індивідуальної та командної відповідальності, комплементарності, а також відсутності строків давності.

Водночас, зміни до статті 216 КПК України, якими підслідність злочинів проти людяності визначено за СБУ, створили функціональну та організаційну основу для концентрації процесуальних і інституційних ресурсів у межах спеціалізованого органу, спроможного здійснювати отримання, верифікацію й аналітичну обробку доказової інформації відповідно до стандартів МКС.

Імплементація принципу комплементарності у кримінальному процесуальному доказуванні реалізується через використання сучасних інноваційних засобів, серед яких: цифрова криміналістика, OSINT-дослідження, супутниковий моніторинг, телекомунікаційна аналітика та Big Data-технології. Це забезпечує можливість документування злочинів навіть за умов активних бойових дій чи тимчасової окупації територій України. Використання інноваційних засобів доказування дозволяє відтворювати події минулих періодів, реконструювати обставини злочинів, ідентифікувати причетних осіб та встановлювати ланцюги командування. Особливу роль у цьому процесі відіграє незастосування строків давності до міжнародних злочинів, що гарантує можливість повернення до їх розслідування після деокупації, відновлення доказових матеріалів і повного аналізу обставин із використанням сучасних технологічних засобів.

Разом із тим, подальше вдосконалення механізмів доказування міжнародних злочинів потребує комплексної гармонізації національного законодавства зі статтями 8 bis, 17 та 28 Римського статуту МКС, а також уточнення переліку суб'єктів злочину агресії (стаття 437 КК України) з урахуванням позицій Верховного Суду щодо критеріїв індивідуалізації кримінальної відповідальності. Доцільним є також реформування статті 438 КК України шляхом відмови від відсилочної моделі та переходу до системного викладення складів воєнних злочинів у вигляді чіткого каталогу, структурованого за об'єктом кримінально-правової охорони (воєнні злочини проти особи, проти власності, застосування заборонених методів і засобів ведення війни, посягання на культурні цінності).

Не менш важливим є необхідність вирішення проблеми ретроактивності статті 442-1 КК України у контексті доказування злочинів проти людяності, оскільки саме часові межі дії кримінального закону визначають можливість використання вже отриманих доказів і формування належного предмета доказування у провадженнях за цією статтею. Відсутність спеціального правового механізму ретроактивного застосування перешкоджає повному використанню матеріалів, отриманих у межах розслідувань воєнних злочинів, та вимагає розроблення процесуальних інструментів верифікації, переоцінки та адаптації доказів до нової кваліфікації.

Так само потребує наукового осмислення і оптимізація процесуального порядку здійснення кримінального провадження у формі *in absentia*, що має забезпечити ефективність доказування міжнародних злочинів у випадках, коли підозрювані перебувають за межами України або переходять від правосуддя.

Отже, реалізація принципу комплементарності в Україні є не лише правовим механізмом інтеграції у систему міжнародного кримінального правосуддя, а й інструментом утвердження верховенства права, відновлення справедливості та забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини, що становлять загрозу національній безпеці, суверенітету держави та миру в усьому світі. Розвиток національної моделі доказування міжнародних злочинів підтверджує інституційну спроможність України діяти як суб'єкт міжнародного кримінального правосуддя, реалізуючи свої зобов'язання відповідно до принципу комплементарності на рівні, співмірному зі стандартами Римського статуту МКС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний договір від 17.07.1998, ратифікований Законом України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
2. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>.

3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>.
5. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо кількості злочинів, вчинених в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації (з 24.02.2022 по 14.10.2025). URL: <https://gp.gov.ua/img/6b25a2ac-bf36-40c8-9561-48bfb1e3a66a/warcrime-10102025ua.jpg?fm=jpg&q=80&fit=max&crop=1247%2C701%2C0%2C100?w=1200&h=700&fit=cover>.
6. Ambos K. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary. Fourth edition. 2022. 3008 p.
7. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. Third edition. United Kingdom: Oxford University Press, 2014. 676 p.
8. Cassese's A., Gaeta P., Baig L. and other. International Criminal Law. Third edition. Oxford University Press, 2013. 472 p.
9. Schabas W. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Second edition. United Kingdom: Oxford University Press, 2016. 1589 p.
10. Schabas W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge University. Six edition. Press, 2020. 640 p.
11. Березняк В.С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 155–160.
12. Волинець Р.А. До питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Кримінальне право*. 2019. № 12. С. 289–293.
13. Гультай М.М. Проблеми імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у національне законодавство крізь призму досвіду зарубіжних держав та України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 5. С. 137–139.
14. Гутник В.В. Міжнародний кримінальний суд: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81(3). С. 251–257.
15. Дроздов О.М., Дроздова О.В., Карпенко М.О., Зуєв О.В. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 484–492.
16. Задоя К.П. Зміцнення співробітництва між Україною та Міжнародним кримінальним судом: національний вимір. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 27–34.
17. Камінська Н.В., Щербань Є.В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. №2 (115). С. 138–143.
18. Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. 2009. 331 с.
19. Присяжнюк С. Ю. Імплементація положень Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду в національне законодавство європейських держав. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 443–447.
20. Погорецький М.А., Лисаченко Є.І. Встановлення достовірності цифрових доказів Міжнародним кримінальним судом: окремі проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 54–73.
21. Тітко Е.В., Сацик М.С. Проблеми та перспективи ратифікації римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Наукові записки. серія: Право*. 2024. № 16. С. 246–252.
22. Смирнов М.І. Концептуальні питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 542–546.

23. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
24. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>.
25. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and>.
26. Prosecutor v. Duško Tadić (Judgment, IT-94-1-T, Trial Chamber). 7 May 1997. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts/70507JT2-e.pdf>.
27. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Judgment, ICTR-96-4-T, Trial Chamber I). 2 September 1998. Arusha: International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Akayesu-ICTR-1998-Judgment.pdf>.
28. Prosecutor v. Sefer Halilović (Judgment, IT-01-48-T, Trial Chamber). 16 November 2005. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/halilovic/tjug/en/tcj051116e.pdf>.
29. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (Judgment, ICC-01/05-01/08, Trial Chamber III). 21 March 2016. The Hague: International Criminal Court. URL: <http://www.legal-tools.org/doc/40d35b/pdf>.
30. Prosecutor v. Delalić et al. (Judgment, IT-96-21-T, Trial Chamber II). 16 November 1998. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf.
31. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A framework for the use of digital open source information in international human rights, humanitarian, and criminal investigations. Geneva: United Nations, 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations>.
32. Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir (Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, ICC-02/05-01/09-OA2, paras. 7–12). 6 May 2019. The Hague: International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_02856.PDF.
33. Situation in the People's Republic of Bangladesh / Republic of the Union of Myanmar (Decision on the Prosecutor's Request for Authorisation of an Investigation, ICC-01/19-27, paras. 17, 19, 33–41, 52–54). 14 November 2019. The Hague: International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_06955.PDF.
34. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.
35. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C027190>.
36. Judgment of the International Military Tribunal for Germany (pp. 223–224). 1946. Nuremberg: International Military Tribunal. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf>.
37. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (adopted by United Nations Security Council Resolution 827 of 25 May 1993). United Nations, New York. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.
38. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (adopted by United Nations Security Council Resolution 955 of 8 November 1994). United Nations, New York. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b8d6f5/pdf>.